

6. TERESA GASCH GARCÉS, LA RESILIÈNCIA CONSTANT

Maribel Albella i Juan Luis Porcar¹

Amb veu serena i determinació, Teresa Gasch de l'Alcora, ens va dir "Sempre he parlat". Era febrer de 2006 i tres membres del Grup per la Recerca de la Memòria Històrica de Castelló, un d'ells Maribel Albella, la seua neta, iniciaven l'entrevista en el marc del projecte de memòria oral de l'associació.² Va ser una trobada càlida i plena d'humanitat a una dona capdavantera en els temps que li va tocar viure, valenta i resilient després, una dona compromesa amb uns valors i una memòria que expliquen per què Maribel Albella va ser una de les persones referents en els primers moments de la creació el 2004 de l'associació memorialista a la ciutat de Castelló. El procés de recuperació d'un passat ocult està possibilitant que col·lectius i grups de recerca històrica actuaren fins

fa pocs anys,³ com a interlocutors de persones que han sentit la necessitat de relatar la seua experiència, la seua memòria amagada, per a sentir-se alleugerits d'un pes que volien referir abans de morir.

Maribel Albella ens assegura que la seua àvia Teresa "ha estat i continua sent un referent per mi. Ella va viure sempre amb nosaltres, amb els meus pares i amb mi, jo sempre la vaig tindre al meu costat. El meu record d'ella és el d'una dona moderna, afectuosa, ferma, feliç." Els temps en els quals Teresa el que més desitjava era no tornar a despertar havien passat, va poder refer la seua vida, gaudir de la família i d'un pròsper negoci que els va permetre tenir alguna propietat. Teresa mai va oblidar tot el que va patir, però va conservar l'esperit de dona lliure, republicana i dipositària d'uns valors dels quals mai

1 Maribel Albella i Juan Luis Porcar, són membres del Grup per la Recerca de la Memòria Històrica de Castelló. Juan Luis Porcar a més, és col·laborador de la CAMDE-PV, en la pàgina Web del Cens de víctimes de la Guerra, el Franquisme i la Transició del País Valencià, impulsat i finançat per la nostra Coordinadora.

2 Arxiu Oral del GRMHC. Entrevista realitzada el 13 de febrer de 2006 per Maribel Albella, Maribel Peris i Juan Luis Porcar.

3 Fonts històriques utilitzades en aquest article: Arxiu Històric Provincial de Castelló. Expedients de Responsabilitats Polítiques; Archivo General y Histórico de la Defensa, Madrid; Archivo Histórico Nacional. Causa

Imatge de Teresa Gasch, ja amb edat avançada. Arxiu familiar

va renunciar. Víctimes i familiars compromesos, dones com Teresa, que van patir la violència de la repressió, estan proporcionant amb els seus testimoniatges informacions i històries de vida a noves investigadores i investigadors, que poden realitzar estudis locals i comarcals sobre la Guerra Civil i el Franquisme amb la perspectiva que ofereix aquest nou enfocament, la memòria de les víctimes.

La República i la Guerra. La vida a l'Alcora

Teresa ens va comptar com festejava de molt jove durant la República. Amb la seua parella i altres joves es desplaçaven en un camió i es reunien amb més joves d'altres pobles.⁴ L'Alcora era als anys trenta un poble eminentment agrícola amb unes poques fàbriques, Teresa es lamenta que els treballadors estaven molt mal pagats. Cristóbal Montoliu Miravet, el seu home, era el president del sindicat. La percepció que tenia Teresa sobre la República era que donava suport als rics i que per això calia arribar més lluny, per això ella i Cristóbal escrivien sovint cartes a València demanant millores de drets i jornals. Les dones durant la Segona República, i malgrat l'enfrontament de l'Església i els sectors catòlics i reaccionaris, prengueren un paper activíssim en política

⁴ En diferents llocs com el pinar del Grau de Castelló o el "salt del cavall" de Llucena.

participant en manifestacions públiques, mítings, adherint-se a sindicats i partits polítics, i principalment exercint el seu dret electoral com a ciutadanes d'un Estat democràtic.⁵

Quan va esclatar la guerra Teresa tenia setze anys, el seu home se'n va anar voluntari al front de Terol. Ella i dues xiques més d'Almassora van marxar també amb ells i es van instal·lar en una casa abandonada prop del front, aconseguien el menjar pel camp, i quan els homes no tenien guàrdia, passaven la nit amb elles i de matí se n'anaven. Després d'algunes setmanes ella va retornar al poble. Cristóbal va caure ferit i va estar recuperant-se en el balneari de Benassal transformat en hospital. Teresa dormia en una carnisseria prop de la plaça Major de Benassal i d'aquesta manera podien compartir moments junts. Com el front anava endarrerint-se, decidiren anar-se'n a València, on la Confederació Regional de la CNT els va instal·lar a Benifaió on dormien en una pallissa i cuinàvem en un fogueret.⁶

⁵ Es van impulsar polítiques de gènere amb l'objectiu d'igualar en drets i aconseguir l'esperada emancipació femenina que s'estava desenvolupant des dels anys vint. Es va donar la ciutadania plena –política i social– a les dones mitjançant el desenvolupament d'un conjunt de lleis, fet que els va possibilitar sortir de la subordinació a l'ordre patriarcal durant segles amb mesures de caràcter laboral, educatiu i moral. PORCAR ORIHUELA, Juan Luis i Narcís TENA. "La Repressió franquista contra les dones dels Ports: Violència, control i sotmetiment". *Millars: Espai i Història* 57. 2024.

⁶ Els sogres de Teresa van ser també evacuats, morint el sogre en un bombardeig franquista sobre un tren.

Milicians de l'Alcora al front de Terol. Cristóbal Montoliu Miravet, marit de Teresa Gasch, al centre de l'imatge al costat del company amb paper a la mà. Arxiu familiar

La CNT era l'organització més important i amb una forta implantació a l'Alcora, va crear la Col·lectivitat, de la qual va formar part Teresa al costat del seu home, convertint-se en dos membres actius i amb càrrecs dins de l'entitat, es desplaçaven per diferents pobles per celebrar i organitzar xerrades. Es van implicar en l'acollida a sa casa de veïns d'altres pobles, continuant la seua tasca de difusió i conscienciació política, i impartint classes d'alfabetització. Les tasques domèstiques eren compartides pels dos, per a ells, els homes i les dones eren iguals en drets i deures. Quan Teresa relatava aspectes de la guerra, el seu semblant canviava, abaixava la veu i el seu discurs era més pausat.

La repressió dels vencedors

La repressió i la mort en la zona insurgent van ser durant la Guerra Civil la base de la construcció del nou poder,

una necessitat política per a mantenir i consolidar el nou projecte dictatorial i contrarevolucionari. Els colpistes van actuar des del primer moment amb la convicció que com més dura i cruel fora la repressió i com més gent hi estiguera sotmesa, més fàcil seria aconseguir els seus objectius: destruir la República i les idees "dissolvents" que representava, així com les bases socials del sindicalisme i dels partits d'esquerra.⁷ Després de la guerra i derrotat l'enemic militarment en el camp de batalla, el nou règim va haver d'imposar-se a la població mitjançant un sistema d'intimidació sostinguda, i que creà durant els seus primers anys un clima de repressió i violència institucional. Les dones van patir la repressió d'una manera específica: van perdre els drets de ciutadania –polítics i civils– que havien aconseguit amb el règim republicà, i van ser estigmatitzades pel nou Estat per la seua culpabilitat política i moral, per la seua traïció a la condició tradicional femenina d'esposes submises i mares.⁸ La dictadura havia de retornar la dona pecadora republicana a la llar i, per aquest motiu,

7 Calia eliminar una part de la població que havia propiciat la victòria de les esquerres en les eleccions de febrer de 1936 i deixar l'altra part tan aterrida propiciant una involució antidemocràtica perquè no fora possible una tornada a la situació d'abans de la revolta. CASANOVA, Julián i altres. *El pasado oculto: fascismo y violencia en Aragón (1936- 1939)*. Saragossa: Mira Editores. 2001.

8 AGUADO, Ana. "Silenciadas cartografías silenciadas: la memoria de las 'desafectas' en la historia", *Cartografías silenciadas*. València, Universitat de València. 2010.

els càstigs als quals foren sotmeses les acompanyaren en la seua quotidianitat.⁹

En acabar la guerra Teresa estava embarassada de set mesos i va tornar al seu poble. Mentrestant el seu home Cristóbal, vas ser detingut al port d'Alacant quan intentava embarcar-se per fugir de l'entrada de les tropes franquistes a la ciutat. A la presó li van explicar que al seu germà Manuel, els feixistes locals el van apallissar per tot el poble i el van dur a la presó de Castelló, finalment va acabar condemnat a mort i afusellat en març de 1939 al cementeri de Benicarló.¹⁰ Ens contava Teresa: "Quan arribava el cotxe de línia tocaven les campanes i acudien veïns amb vares per esperar els que baixaven de l'autobús. I a varades cap a la presó. Del bus, els guàrdies civils ens van dur a la presó de l'Alcora, que era una escola de monges. Allà vaig estar uns dies i va ser on un guàrdia civil em va tirar escales avall embarassada de set mesos.¹¹ I de l'Alcora a Castelló".

9 Les dones –filles, mares i germanes– de les víctimes de la repressió van quedar al capdavant de llars desfetes i van patir les conseqüències de la disgregació de moltes famílies amb els homes morts, empresonats o exiliats; van patir un doble procés d'exclusió social, com a dones i com a roges. Les dones van patir tot tipus d'humiliacions –tallades de cabells, ingestió d'oli de ricí, suborns...–, empresonaments i violacions.

10 PORCAR ORIHUELA, Juan Luis. Un país en gris i negre. Memòria històrica i repressió franquista a Castelló. Castelló de la Plana: Publicacions de la Universitat Jaume I. 2025.

11 Que li va provocar una lesió al maluc arrossegant un petita coixera que va deixar seqüeles i dolors durant tota la vida.

Teresa va sortir de la presó per a parir a l'Hospital Provincial de Castelló i va tornar pocs dies després. Es va celebrar el seu judici, sent condemnada a 12 anys de presó, pena que va ser revisada i incrementada fins a 30 anys de reclusió major. Els consells de guerra de cap manera podien qualificar-se com a tribunals de justícia perquè van ser òrgans il·legítims i executors d'una revenja ideològica i política contra ciutadans als quals se'ls considerava enemics. Els tribunals estaven constituïts pel poder executiu; els militars membres d'aquests tribunals mancaven de qualsevol atribut d'independència propi d'un jutge, compartint plenament els fins polítics i els objectius repressius del règim. La instrucció del procediment era inquisitiva i sota el règim de secret, sense cap intervenció del defensor, i el jutge militar instructor practicava diligències amb l'auxili exclusiu de les forces de seguretat, solia anar la instrucció acompanyada de tortures que desencadenaven declaracions forçades per part dels inculpats.¹²

Teresa recorda com una vegada a la setmana podia comunicar amb el seu home i li mostrava a la xiqueta a través de les reixes. "A les preses ens traïen cada vesprada al pati a cantar el *Cara al sol*. De matí tancades a la cel·la. Hi havia

12 Resultaven innegables la parcialitat i la bel·ligerància dels informes de les autoritats que es poden trobar en els consells de guerra sumaríssims.

un bany per a totes, vam dormir en terra durant quatre o cinc mesos, un fogueret i uns fils per a totes.” El tracte inhumà era una constant en les presons i els centres de detenció, amb maltractaments físics i psíquics com ara simulacions d’execucions i linxaments; fins i tot van fer acte de presència epidèmies de tifus i sarna i desnutrició generalitzada per l’absència de mesures sanitàries i higièniques.¹³ Dins d’aquest món carcerari la situació de les dones és una línia d’investigació fonamental en els estudis de l’univers penitenciari franquista. Un total de 23.000 dones empresonades l’any 1940 a les presons de l’Estat són exponents d’aquesta repressió de gènere, que posa la mirada en la seua moralitat i conducta privada.¹⁴ En el llibre d’altes i baixes de l’Arxiu de la presó de Castelló tenim les dades de les conduccions o trasllats de dones a altres presons de l’Estat: al País Basc –Saturran, Amorebieta– i, en especial, a Santander.¹⁵ Els diversos testimoniatges orals recollits i els contactes realitzats amb familiars de dones empresonades ens aporten una

valuable informació i relaten les seues vivències a la presó de Castelló i el seu itinerari penitenciari per altres presons com amb les dures condicions que van haver de patir.¹⁶

Teresa recorda com la finestra de la cel·la donava al carrer i veiem com als condemnats a mort se’ls enduien en camions al Riu Sec, quan es van endur al seu home per afusellar-lo, la va cridar: “Teresa, cuida la xical!” També ens va informar que quan els homes estaven en “capilla”, si no confessaven, el capellà els pegava varades. Hi havia gent de tota la província i la majoria no confessaven. El seu pare sí es va confessar i per això està soterrat al cementeri catòlic, els qui no ho feien els soterraven a les fosses del cementeri civil. Ens va recordar episodis descarnadors, com una dona que es va amagar i tancar dins del comú quan anaven a buscar-la per afusellar-la i els guàrdies van trencar la porta i se la van emportar arrossegant-la, “la van matar, embarassada i tot”.

En una de les massives conduccions de preses, algunes amb xiquets, Teresa va

13 Hi ha que tenir en compte que l’empresonament massiu va ser un dels eixos fonamentals de l’aparell repressiu del règim franquista a tot l’Estat, en el marc d’una política de venjança que no només va afectar els qui havien lluitat en el bàndol republicà o els qui s’havien significat políticament, sinó també els seus familiars, amics i coneguts.

14 Intentant relacionar delinqüència política amb prostitució i conducta sexual desaforada.

15 On el 23 d’abril de 1939 van ser traslladades 124 dones. El trasllat són un element més de coacció sobre els vençuts, exercida amb arbitrarietat, que recordava al pres polític la seua falta total de drets i la dependència d’un poder absolut. VEGA SOMBRÍA, Santiago.

La política del miedo: El papel de la represión en el franquismo. Barcelona: Crítica. 2011. Els trasllats van tenir també en molts casos una explicació que rau en el càstig individual per raons d’indisciplina, en el càstig col·lectiu o per motius estructurals per tal d’allunyar els presos del seu lloc de residència. També el trasllat estava orientat a l’abatiment i desmoralització dels empresonats.

16 Com és el cas de Teresa, de Emilia Benages, Matilde Alcón, Gracia Ventura o Teresa Vidal entre altres.

Teresa Gasch amb altres recluses a la presó de Castelló. Arxiu familiar

ser traslladada a un convent de monges de Tarragona, en unes condicions molt dures –fred, fam– unides als maltractaments que patien. Recorda com “ens treien una vegada al matí i una altra per la vesprada per pixar”. La situació de les xiquetes i xiquets era desesperant. “Una dia, una monja els va dir que feren callar als xiquets que ploraven molt *porque estamos en la oración y no nos dejan entender*”. I li vam dir: *¿qué quiere que hagamos?* i la monja va respondre: *póngales un pañuelo en la boca o los mataré*. Pocs dies després de la seua estada a Tarragona, Teresa i la seua filla juntament amb moltes dones de diferents localitats de Castelló, va ser traslladada en un “borreguero” a Barcelona en condicions lamentables, els guàrdies civils les van portar a la presó de Montjuïc, es van dutxar i van vestir als xiquets. De Montjuïc a un convent de Girona, on Teresa recorda com “jo estava malalta d’un bony al maluc que m’havia fet un guàrdia civil en tirar-me escales avall quan estava embarassada” i gràcies

de la visita al convent del director de la presó de Castelló que la va reconèixer, aquest va gestionar el seu trasllat a l’hospital de Girona. La sogra de Teresa va vindre per la seua xiqueta per dur-la a l’Alcora, i durant la seua estada a l’hospital el metge i les monges em feien treballar per a ells al descobrir les seues habilitats cosint. A l’hospital va romandre quatre anys durant els quals les seues companyes de la presó van ser traslladades a Mallorca.

Teresa Gasch va tornar al seu poble l’any 1945 mitjançant una de les amnisties decretades pel règim per alleujar la situació a les presons, els reclusos sortien en llibertat condicional. Ella recorda que la seua filla tenia sis o set anys. La tornada al poble també va ser dura, la seua família havia estat fortament sacsejada per la repressió: el pare, el marit i un germà afusellats, i l’únic germà que li quedava exiliat a França.

La violència repressiva a l’Alcora va ser de les més altes al País Valencià, amb 80 víctimes mortals i més d’un 18% de víctimes mortals sobre la seua població de 4.422 habitants, i no només pel que fa a les execucions i els empresonaments; també en altres aspectes com ara les confiscacions, l’aplicació de la llei de responsabilitats polítiques, mesures laborals i altres relatives al control social de la població. Aquesta violència repressiva es pot explicar per diferents factors. Com a revenja per l’activitat i

repressió revolucionària que van patir diferents localitats de la comarca de l'Alcalatén principalment entre els mesos d'agost i octubre de 1936.¹⁷ Per les profundes transformacions socials i econòmiques que es van voler imposar pels nous poders locals i la intenció de castigar durament aquestes accions polítiques. També per un important compromís de filiació política i sindical derivat del conflicte agrari existent en moltes poblacions durant aquesta època, i pels conflictes entre patrons i obrers com a conseqüència de la industrialització que comporta el procés de la ceràmica. I per l'exemple de col·lectivització i d'instauració del comunisme llibertari a la població i altres municipis del seu entorn.¹⁸

Teresa es va trobar un poble molt hostil per als perdedors de la guerra que tornaven a casa, es va sentir rebutjada

17 Relacionada amb les accions que des de l'Alcora van impulsar tant elements locals com revolucionaris llibertaris i anarquistes provinents de Catalunya i que es van instal·lar a la població. Una repressió quantitativament molt menor que la que es va produir després de l'entrada de les tropes franquistes i que va ser conseqüència de la descomposició del poder coactiu del Govern de la República, portant a terme la formació de poders paral·lels locals –comitès revolucionaris i sindicats amb patrulles i grups armats– que van provocar la major part de les morts, sobretot en els primers mesos de la guerra, aplicant la justícia popular contra els colpistes o suposats enemics de la República i els seus interessos de classe.

18 H. I. Kaminski, 216 un intel·lectual alemany amb simpaties llibertàries, que igual que George Orwell, va ser testimoni directe de la revolució social ocorreguda a Espanya, ens relata en el seu llibre *Los de Barcelona* un testimoni líric i sentit d'aquells dies confusos d'entusiasme en l'experiència llibertària,

Teresa Gasch amb altres recluses a la presó de Castelló. Arxiu familiar

per la seua família de sang, amb la seua mare atemorida per tant dolor patit i la germana casada amb un home del règim... El franquisme no es va limitar a sotmetre físicament els qui considerava els seus enemics, calia afegir mètodes repressius que afectaven directament la situació econòmica de les víctimes, amb la confiscació de béns i possessions, i la imposició de sancions, l'espoli i la mutilació material que va suposar la llei de responsabilitats polítiques, d'aquesta manera les anul·lava també socialment, generant-se situacions de repressió econòmica extrajudicial amb fets de rapinya i pillatge. Els vençuts que havien perdut la pau, i van ser condemnats al silenci, ara també havien perdut béns, possessions, diners, la possibilitat de tenir un treball...Dolors, la seua sogra, la va acollir, una dona analfabeta que pràcticament no havia sortit del poble i que va perdre al marit en un bombardeig,¹⁹

19 El record familiar que perdura és el d'una dona molt alta, vestida de negre i amb roba antiga, amb mocador al cap.

va marxar a soles a Girona a recollir a la filla de Teresa, una xiqueta que encara no havia complit un any d'edat. Es va fer estraperlista i va cuidar de la xiqueta fins la tornada de Teresa, convertint-se en una altra dona referent, per la seua valentia i el seu l'instint de supervivència.

Sobreviure i refer la vida. La família, la transmissió de la memòria

Teresa es va instal·lar a casa de sa mare, que en un primer moment va estar requisada, però després li la van tornar, va ser dur el retrobament amb la seua filla, segons ens relatava Teresa "la xiqueta no em reconeixia i plorava com un dimoni, però a poc a poc es feia a mi. Havia estat sis anys amb la seua iaia. La meua cunyada i una xica de Castelló que li deien la "Caragola" a la qual vaig conèixer a la presó, en vam ensenyar a cosir, perquè eren modistes." De matí Teresa les ajudava a cosir i de vesprada anava a una acadèmia, on es va traure el títol de modista. Teresa va obrir un taller de costura al poble, i recorda com gent de l'altre bàndol venia a comprar com si no passés res. Ella no tenia temor. Maribel Albella recorda com sa mare també Teresa de nom, treballava al negoci familiar que per la bona acollida que va tenir al poble van ampliar obrint una paqueteria.²⁰ Quan l'àvia Teresa es

va jubilar amb el negoci ja consolidat, passava els estius junt amb la seua neta en Orpesa durant la seua adolescència i joventut, compartint durant molt de temps juntes, records i complicitats.

Maribel destaca com la seua àvia Teresa, mai va amagar el seu passat, al contrari, relatava amb passió les seues vivències i mai la va veure plorar perquè deia que "se li havien secat les llàgrimes, sense rancúnia", però quan parlava de Franco se li escapaven els únics renecs que es permetia dir, perquè deia que "més mal del que li havien fet ja no podrien fer-li". Teresa va ser per a la seua neta una llum enmig de la Dictadura i la Transició, va superar el silenci compartint totes aquestes vivències i modelant els valors i el caràcter de la neta, amb uns pares més reprimits i temerosos pels temps en els quals els va tocar créixer.²¹ La filla de Teresa i mare de Maribel va ser també per influència de l'àvia, una dona una lluitadora, valenta, molt treballadora i molt intel·ligent, que va viure i va participar en l'expansió del negoci familiar,²² treballant dins i fora de casa, amb poc temps pel plaer i per l'esbarjo potser per oblidar les ferides que va patir, i amb el desig que la seua filla tinguera els estudis que ella no va poder tenir i una vida

20 Uns xicotets magatzems que també eren tenda de roba i llenceria.

21 El pare de Maribel era orfe perquè van afusellar també a son pare, sa mare va treballar molt per traure endavant a dos fills i mai parlaven històries de la guerra.

22 Compaginant la venda en la botiga de moda amb la confecció de models exclusius i a mida pels clients.

Teresa Gasch amb la seua neta Maribel Albellà, anys 1970. Arxiu familiar

més còmoda que la que ella va viure. Uns desigs i un sacrifici familiar que per a Maribel van suposar una important responsabilitat. Però per damunt d'això Maribel sempre ha valorat la generositat, l'hospitalitat, la implicació amb els iguals, el sentit del benestar col·lectiu, valors que li han estat transmés i han conformat la seua personalitat, i és dipositària d'un gran agraïment i orgull de ser membre d'aquesta nissaga de dones valentes.

